

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

کلیه دستاوردهای ناشی از تحقیق فوق ، متعلق به دانشگاه الزهرا (س) است.

دانشگاه الزهراء (س)

دانشکده هنر

پایان نامه جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد

رشته پژوهش هنر

عنوان

رویکرد باستانگرایی قاجار با تاکید بر نسخه خطی نامه خسروان به

عنوان الگویی شاخص در هنر تصویری این دوره

استاد راهنما اول

دکتر ابوالقاسم دادور

استاد راهنما دوم

دکتر فاطمه کاتب

استاد مشاور

دکتر مریم حسینی

دانشجو

ماه منیر شیرازی

شهریور ۱۳۹۲

تقدیم با بوسه بردستان پدرم :

به او که نمی دانم از بزرگی اش بگویم یا مردانگی، سخاوت، سکوت، مهربانی و

پدرم راه تمام زندگی ست

پدرم دنجوشی همیشگی ست ...

و تقدیم با بوسه بردستان مادرم :

دریای بی کران فداکاری و عشق که وجودم برایش همه رنج بود و وجودش برایم همه مهر ...

آن دو فرشته ای که از خواسته ایشان گذشتند، سختی ها را به جان خریدند و خود را سپر بلای مشکلات و ناملایمات روزگار کردند تا من به جایگاهی که اکنون در آن ایستاده ام برسم ، لحنات ناب بودن، لذت و غرور دانستن، جبارت خواستن، عظمت رسیدن و تمام تجربه های یکتا و زیبای زندگی، مدیون حضور سبز آنهاست. نه میتوانم موپایشان را که در راه عزت من سفید شد، سیاه کنم و نه برای دستهای خسته و پرمهرشان که شمره تلاش برای انقار من است، مرهمی دارم ... خداوندا پس توفیق ده که هر لحظه سلکر گزارشان باشم و ثانیه های عمرم را در کنارشان بگذرانم.

و تقدیم به همسر مهربانم ،

به پاس قدردانی از قلبی آکنده از عشق و معرفت که لحناتی سرشار از امنیت، آرامش و آسایش برای من فراهم نمود و

مراد راه رسیدن به اهدافم تثویق نمود؛ و با عشق و محبت بی دینش در تمامی لحنات همراهم بود.

سالهاست که پژوهش‌های گسترده‌ای در زمینه‌های گوناگون هنرهای تجسمی صورت می‌پذیرد و در دهه‌های اخیر این مقوله وسعت قابل توجهی یافته است. با وجود این نیاز به کنکاش‌های بیشتر در این حوزه و خصوصاً در پاره‌ای از حوزه‌های زیرمجموعه آن وجود دارد که تنها با صرف زمان، انرژی، همت و نیز، شور و علاقمندی محقق می‌شود. پژوهش‌های منسجمی که روشن‌کننده گوشه‌های تاریک هنر این مرز و بوم است. پایان‌نامه حاضر، حاصل پژوهشی است که در خصوص هویت هنری مقطعی از تاریخ هنر ایران، به هنر عصر قاجار می‌پردازد

این پایان‌نامه، گام کوچکی است در جهت شناسایی و معرفی هنر مقطعی از تاریخ ایران که چگونه جایگاه خویش را در عصر رو به نوین جامعه خود شناخته و چگونه آنرا در آثار هنری - با توجه به ارزش‌های هنری باستانی و سنتی خود - بازتاب داده اند. لازم به ذکر است در تهیه و تدوین پژوهش حاضر، علاوه بر استفاده از منابع فارسی موجود، ترجمه تعدادی از متون معتبر و استفاده از اسناد تصویری، صورت گرفته است. از استادان ارجمند و شایسته؛ جناب آقای دکتر دادور و سرکار خانم دکتر کاتب که در کمال سعه صدر، با حسن خلق و فروتنی، از هیچ کمکی در این عرصه بر من دریغ ننمودند و زحمت راهنمایی این پایان‌نامه را بر عهده گرفتند؛ از استاد صبور و بزرگوار، سرکار خانم دکتر حسینی، که زحمت مشاوره این پایان‌نامه را متقبل شدند و نیز از همه استادان گروه پژوهش هنر دانشکده هنر الزهرا کمال تشکر و قدردانی را دارم. باشد که این کمترین، بخشی از زحمات آنان را سپاس گوید.

ماه منیر شیرازی
شهریور ۱۳۹۲

چکیده :

در هر دوره ای دولت ها برای مشروعیت بخشیدن به حکومت خود ، از ابزار هنر ، با ارائه الگوهایی مناسب استفاده کرده اند . در ایران دوره اسلامی نیز برخی از حکومت ها ، خود را منتسب به پادشاهی های قبل از اسلام(دوره باستان) نمودند .بعد از سلسله صفوی که دولتی شیعی بود ، این انتساب به شکلی دیگر صورت گرفت . پادشاهان قاجار با اینکه خود را متولی حکومت دینی می دانستند ، ولی رویکردشان به پادشاهان پیش از اسلام و دوره باستان فزونی یافت. این رویکرد به باستان گرایی ، در برخی شئون فرهنگی و هنری این دوره قابل بررسی است. هدف این پژوهش بررسی دلایل رویکرد به باستان گرایی در دوره قاجار با تاکید بر نسخه خطی و مصور "نامه خسروان" است . نامه خسروان، اثر جلال‌الدین میرزا فرزند فتحعلی شاه قاجار است که در زمان سلطنت ناصرالدین شاه قاجار به قصد نگارش تاریخ باستانی ایران، از آغاز تا پایان شهرپاری یزدگرد سوم ساسانی، تالیف شده است. این پایان نامه می‌کوشد تا با معرفی این اثر الگو و نمونه ساخته شده برای هنر تصویری این دوره را بررسی و تاثیر باستانگرایی را در هنرهای تصویری نشان دهد.

نتایج نشان می دهد که حجم زیادی از هنرهای دوره قاجار دارای رویکرد باستانگرایانه هستند و از این میان تصاویر کتاب نامه خسروان نیز عیناً در برخی از آثار هنری این دوران مورد استفاده واقع شده است .

واژگان کلیدی : دوره قاجار ، باستان گرایی ، نامه خسروان ، ایران باستان، هنر تصویری قاجار

فهرست مطالب

کلیات تحقیق

- ۱ مقدمه :
- ۳ بیان مساله و پرسش های پژوهش :
- ۳ فرضیات پژوهش :
- ۴ اهداف پژوهش :
- ۴ ضرورت پژوهش :
- ۴ پیشینه پژوهش :
- ۸ اطلاعات مربوط به روش شناسی پژوهش :

فصل اول : تاریخ حکومت قاجار و دلایل رویکرد ایشان به باستانگرایی

- ۱۰ -۱-۱ تاریخچه ایل قاجار و زمینه های پیدایش حکومت
- ۱۵ -۱-۲ باستانگرایی و مفاهیم آن
- ۱۷ -۱-۳ علل توجه به غرب و غربگرایی در ایران
- ۲۳ -۱-۴ دلایل بازگشت حکومت قاجار به ایران باستان

فصل دوم : تفکر باستانگرایی در ادبیات و هنر دوره قاجار

- ۲۵ -۲-۱ باستانگرایی در ادبیات دوره قاجار

- ۲۸ - ۲-۱-۱- تاریخ نگاری در دوره قاجار
- ۳۱ - ۲-۱-۲- موضوعات و مضامین چاپ سنگی در ادبیات قاجار
- ۳۵ - ۲-۱-۳- جنبش سره نویسی
- ۳۷ - ۲-۲- باستانگرایی در هنر دوره قاجار
- ۴۳ - ۲-۲-۱- بازتاب تصاویر ایران باستان در هنرهای دوره قاجار
- ۵۰ - ۲-۲-۲- بازتاب تصاویر شاهان قاجار بر روی قالی های تصویری این دوره
- فصل سوم : نسخه نامه خسروان**
- ۵۳ - ۳-۱- معرفی کتاب نامه خسروان
- ۵۶ - ۳-۲- جلال الدین میرزا، مؤلف نامه خسروان
- ۵۸ - ۳-۳- منابع فکری جلال الدین میرزا
- ۶۰ - ۳-۴- نامه خسروان و ادوار تاریخی ایران
- ۶۲ - ۳-۵- تصاویر کتاب نامه خسروان
- ۶۴ - ۳-۶- میرزا عبدالمطلب اصفهانی، تصویرگر نامه خسروان
- ۶۷ - ۳-۷- نثر کتاب نامه خسروان

فصل چهارم : بازتاب تصاویر نسخه نامه خسروان در هنرهای دوره قاجار

- ۶۹ - ۴-۱ - بازتاب تصاویر نامه خسروان بر روی بناهای دوره قاجار
- ۴-۱-۱ - بازتاب تصاویر نامه خسروان بر روی تزیینات کاشیکاری
خانه امام جمعه در تهران
- ۷۰
- ۴-۱-۲ - بازتاب تصاویر نامه خسروان بر روی تزیینات کاشیکاری
تکیه معاون الملک در کرمانشاه
- ۸۱
- ۴-۱-۳ - بازتاب تصاویر نامه خسروان بر روی تزیینات کاشیکاری
و نقش برجسته بیمارستان دادگستری تهران، (خانه مرحوم فاضل)
- ۸۵
- ۴-۱-۴ - تزیینات کاشیکاری در خانه ای در شیراز
- ۹۰
- ۴-۲ - بازتاب تصاویر نامه خسروان بر روی پارچه های قلمکار دوره قاجار
- ۹۳
- ۴-۳ - بازتاب تصاویر شاهان ایران باستان و نامه خسروان بر روی
قالی های تصویری دوره قاجار
- ۹۸
- جمع بندی و نتیجه گیری
- ۱۰۵
- فهرست منابع و مآخذ
- ۱۱۰

مقدمه :

هنر ایران در دوران ده هزار ساله تاریخ خود، فراز و نشیب های بسیار داشته و در پیکر بندی آن عواملی چون رویدادهای تاریخی، ویژگی های فرهنگی و پشتوانه های اقتصادی تاثیر فراوان داشته است. با ظهور اسلام و فتح ایران به دست مسلمانان ، دوران تاریخی ایران به دو دوره باستان یا قبل از اسلام و دوره اسلامی تقسیم شد. در دوره اسلامی با انواع حکومت ها مواجه هستیم و در این میان دو امپراتوری عظیم ایلخانان مغول و تیموریان از مهمترین این حکومت ها در دوره اسلامی بودند. آنان برای تحکیم وضعیتشان ، خود را به طور مستقیم به ایران باستان منتسب می کردند و از موارث فرهنگی آنها بهره می جستند. پس از ظهور دولت کاملاً ایرانی صفوی که بر پایه اعتقادات مذهبی شکل گرفت . تلاش دولت ها و حکومت های بعدی در تثبیت دستاوردهای حاصله از صفویان بود. از این میان و تا قبل از سده معاصر دولت قاجار ظهور یافت. حکومت های پیش از قاجار هم متناسب با سیاست های خود از هنر در جهت مشروعیت بخشیدن به سیاست های فرهنگی خود استفاده نمودند و در این میان قاجاریان بیش از دیگر حکومت ها به تفکر و هنر ایران باستان توسل جستند.

هنگام به حکومت رسیدن آقا محمدخان قاجار و آغاز سلسله قاجاریه و گزینش منطقه ای به نام تهران به عنوان پایتخت، هنر ایرانی از هنر درخشان دوران صفوی و دوره های پیش از آن فاصله زیادی گرفته بود. هنرمندان قاجار به پیروی از فرمان شاهان، دولتمردان و رجال سیاسی به عنوان سفارش دهندگان و بانیان اصلی هنر این دوره، گرایش آشکاری به بهره گیری از نقشمایه ها و عناصر تزئینی بکار رفته در هنر ایران باستان داشتند. بازتاب این تمایل در

هنرهای مختلف به روشنی قابل مشاهده است. در آثار هنری عصر قاجار نقوشی به کار گرفته شده که به گونه ای بارز، در بر گیرنده و بازتاب دهنده نقش مایه های مورد استفاده در هنر ایران پیش از اسلام است. بدینسان این جهت گیری ها در کنار رویه ها و گرایشهای دیگر در سایر گونه های هنری این دوران، هنری متمایز با دوره های پیشین خود را رقم زده است؛ هنری در آمیخته با صفات و خصایص گوناگون و در عین حال ارزشمند.

در ارتباط با شرح دلایل و چگونگی رویکرد به مضامین هنر ایران باستان در هنرهای عصر قاجار ، به مباحثی چون نحوه نگرش به هنر در عصر قاجار ، دلایل به کارگیری مضامین موجود در هنر ایران باستان، در هنر دوره قاجار و نحوه نگرش جامعه عصر قاجار به مساله رویارویی با غرب پرداخته شده است. این پایان نامه مشتمل بر 4 فصل است :

فصل اول تحت عنوان تاریخ حکومت قاجار و دلایل رویکرد ایشان به باستانگرایی ، به شرح و توضیح تاریخچه ایل قاجار ، زمینه های پیدایش حکومت قاجار و دلایل رویکرد گسترده ایشان به دوره ایران باستان می پردازد.

فصل دوم با عنوان تفکر باستانگرایی در ادبیات و هنر دوره قاجار ، جنبه های بازگشت به هنر ایران باستان را در آثار ادبی و هنری این دوره را مورد بررسی قرار می دهد.

فصل سوم با عنوان نسخه نامه خسروان ، به شرح و معرفی کتاب نامه خسروان اثر جلال الدین میرزا و بررسی تصاویر آن می پردازد و به جنبه های ادبی آن در راستای ادبیات دوره قاجار توجه می کند.

عنوان فصل چهارم، بازتاب تصاویر نسخه نامه خسروان در هنرهای دوره قاجار می باشد که شامل مباحثی چون میزان تاثیر گذاری نسخه نامه خسروان بر هنر دوره قاجار است و نمونه های تصویری آن به صورت تطبیقی در نامه خسروان و آثار هنری دوره قاجار مورد بررسی قرار گرفته و در انتها نیز بخش نتیجه گیری گنجانده شده است .

بیان مساله و پرسش های پژوهش :

سفارش دهندگان و بنیان برخی آثار هنری در دوره قاجار با الگو برداری آگاهانه از مضامین هنر ایران باستان و تلفیق آن با دست آوردها و سنت های هنری ایران از زمان ورود اسلام تا آغاز این دوره ، به ارائه گونه ای متفاوت از آثار هنری پرداختند که نمودهای آن در هنر این دوره آشکار است. هدف از این پژوهش بررسی مصادیق گرایش به هنر ایران باستان در هنر عصر قاجار است. پرسش هایی که در این پایان نامه به آن ها پرداخته خواهد شد عبارتند از :

1- دلایل رویکرد حاکمان قاجار به باستانگرایی چیست ؟

2- تفکر باستانگرایی چگونه در آثار هنری عصر قاجار ظهور یافته است ؟

3- ویژگی های نسخه خطی و مصور نامه خسروان چیست؟

4- میزان تاثیر گذاری نسخه خطی و مصور نامه خسروان در هنر تصویری قاجار چه اندازه

است؟

فرضیات پژوهش :

1- بنظر می رسد ارتباط حکومت قاجار با کشورهای اروپایی ، منشاء رویکرد قاجاریه به باستانگرایی باشد .

2- اندیشه بازگشت به مظاهر ایران دوره باستان در آثار هنری مانند نقاشی و حجاری ظهور یافت.

3- نسخه خطی و مصور نامه خسروان با توجه به نحوه تفکر این دوره دارای ویژگی هایی همچون نحوه نگارش به فارسی با حذف لغات و واژگان عربی و تصویرسازی از پادشاهان ایران باستان با توجه به داستانهای شاهنامه می باشد .

4- نمونه های تصویری ساخته شده در نسخه مذکور ، به عنوان الگوبه وفور در آثار هنری این دوره همچون تزیینات وابسته به معماری ، نقاشی و حجاری تاثیر گذار بوده است.

اهداف پژوهش :

- 1- بررسی دلایل توجه قاجاریه به باستانگرایی
- 2- چگونگی ظهور رویکرد باستانگرایی در برخی آثار هنری دوره قاجار
- 3- بررسی نسخه خطی و مصور نامه خسروان و همچنین شیوه نگارش متن آن
- 4- میزان تاثیر گذاری تصاویر نسخه نامه خسروان و تاثیر آن در هنرهای تصویری دوره قاجار

ضرورت پژوهش :

عموماً در تاریخ هنر، حمایت و پشتیبانی حکمرانان و فرمانروایان از هنر ، به دلیل نمایش شکوه و اقتدار حکومت ها است . در این میان، ارائه الگوها و نمونه سازی و القای مفاهیم بوسیله تصاویر صورت می پذیرد . این الگوها و نمونه ها در طی سالها ، با تکرار خود ، گونه ای از هنر را ایجاد می کنند که مشخصه های حکومت ها را نشان می دهد. از این رو در دوره قاجار ، یکی از مهمترین کتاب ها که تصاویر آن الگوی هنرمندان در عرصه هنرهای تصویری مورد توجه قرار گرفت ، نسخه خطی و مصور نامه خسروان است. لذا ضروری است نسبت به بررسی نسخه مذکور و تصاویر آن پژوهشی شایسته صورت گیرد و تاثیر آن در هنرهای تصویری دوره قاجار بررسی شود.

پیشینه پژوهش :

در مورد قاجاریه و برخی آثاری که ایشان به جهت مشابهت سازی با دوره ایران باستان از آن ها بهره مند شده اند ، مقالاتی منتشر شده است . این دسته از مقالات بیشتر به مقایسه تزیینات

وابسته به معماری در دوره قاجار و تطبیق آن‌ها با عناصر معماری دوره باستان پرداخته اند. از سویی در مقالاتی در مورد نهضت بازگشت در ادبیات دوره قاجار، مطالبی آمده است که از رجوع به زبان فارسی و داستان‌های ایران باستان حکایت می‌کند. همچنین مقالاتی در مورد روابط قاجاریه با اروپا و تحصیل ایرانیان و شاهزادگان قاجار در اروپا و تاثیر فرهنگ اروپایی در ایشان و انتقال آن به ایران آن عصر در دست است.

در مورد بازتاب هنر ایران باستان در هنرهای دوره قاجار پژوهش جداگانه‌ای انجام نگرفته است. تنها اشاره‌های پراکنده و مختصری به مساله بازگشت به سنن و الگوهای هنری ایران باستان در هنر دوران قاجار- بیشتر هنرهای سنتی و کمتر هنرهای تجسمی و تزئینات وابسته به معماری- از سوی برخی پژوهشگران پیش روی ماست. شاید یکی از علت‌های این کم توجهی، در نگرش رایج به هنر دوران قاجار نهفته باشد. بر پایه این نگرش، هنر دوران قاجار اغلب، هنری ناپخته، تصنعی، خالی از ابداعات هنری و رو به اضمحلال تصور می‌شود. در اینجا یادآوری این نکته را ضروری می‌دانم که آنچه که تحت عنوان پیشینه تحقیق در این فصل آمده، بیشتر پیشینه‌ای مبتنی بر گرایش به دوران باستان در هنر دوره قاجار است،

از میان منابع لاتین به موارد زیر می‌توان اشاره نمود:

جیان روبرتو اسکارچیا (1384) در بخش دوم کتاب "هنر صفوی، زند، قاجار" دوران سلطنت فتحعلی شاه را نخستین مقطع سبک هنری قاجار بر می‌شمارد و به تاثیرپذیری آگاهانه هنرمندان دوره قاجار از هنر دوران صفوی و بازتولید آن به گونه‌ای متمایز اشاره می‌کند و می‌افزاید: "هنر این دوره از تاریخ ایران باستان گرا شد و ضمناً تاثیراتی نیز از غرب پذیرفت." (اسکارچیا، 1384: 42)

بوسانی (Bausani) در مقاله‌ای توجه خود را به مساله آشنای بازپیشینه سازی مستمر در تاریخ ایران معطوف ساخته است:

"تلاش های متوالی برای مشروعیت بخشیدن به زمان حال از طریق بازسازی هدفمند تاریخ گذشته ، بارها پایه مشروعیت سلسله های حاکم بر ایران قرار گرفته و از پدیده های متداول تاریخ این سرزمین محسوب می گردد. این تلاش در جهت باز پیشینه سازی¹ که هخامنشیان، ساسانیان، صفویه، دودمان قاجار و خاندان پهلوی فقط چند مورد برجسته آن به شمار می روند، خود موجب نجات فرهنگی بوده است که بیش از هر فرهنگ دیگری در معرض تهاجم و تاخت و تاز از جوانب مختلف قرار داشته است. سلسله هایی که به عنوان نظام های سیاسی قدرتمند، عموماً ادبیات و هنر را ابزاری در راه رسیدن به هدف یاد شده، ضامن خصوصیات ویژه ای نموده اند. با مراجعه به تاریخ ایران، شواهد بسیاری در حمایت از این تعبیر می یابیم، نشانه های بارزی همانند خود آگاهی " آریایی " در دوران هخامنشیان، شکل گیری مفهوم " ایرانی گری " با یک محتوی و بار سیاسی - مذهبی در زمان ساسانی و نوعی ملی گرایی با خاستگاه مردمی و با رویکرد آرمانی به سنن باستانی نشان از چنین تلاشی در جهت پیشینه سازی تاریخی برای اثبات نوعی تداوم بدست می دهند. با رجوع به تاریخ ایرانی گری، به روشنی در می یابیم که این جهت گیری در زبان رسمی تبلیغات سیاسی، خود را نخست در دوران صفوی و سپس قاجار باز می نمایند." (Bausani , 1971 : 81)

مردیت،(Meredith (1971 در مورد دیوارنگاری های موجود در کاخ های دوران سلطنت فتحعلی شاه نگاهی موشکافانه دارد و در کتاب خود توضیحاتی در این خصوص آورده است.

لرنر ، Lerner در مورد نقوش برجسته های بر جای مانده از دوران قاجار که تحت تاثیر سنت دیرینه نقش برجسته سازی در ایران باستان پدید آمده اند می گوید :

"نقش های برجسته سنگی، بیش از هر گونه هنری دیگر این دوره، معطوف و منحصر به نمایش قدرت قاجاریه و نشان تصنعی احیای سنت های هنری هخامنشیان و ساسانیان بود.

¹ - re-archaization

شاهان قاجار برای افزایش دامنه تأثیر این آثار آن‌ها را در جاهایی حکاکی کرده‌اند که یادآور گذشته باستانی ایران، باورهای عامه، یا سنت‌های مذهبی باشد. " (Lerner , 1991 : 33)

موریر، Morier معتقد است که "در بخشی از نگاره‌های مربوط به شاهان قاجار، سنن چهره پردازی‌های مختص به شخصیت‌های اسطوره‌ای ایران باستان به کار رفته است." (Morier , 1830 : 293)

کپل Keppel، در بازدید خود به سال 1239 ه.ق / 1824 م از تخت مرمر در کاخ گلستان، آن را به جامع‌ترین وجه توصیف کرده و به توصیف نقاشی‌هایی از فتحعلی شاه قاجار و صحنه‌های رزم و شکار وی پرداخته است. وی در بازتاب مشاهدات و تحلیل‌های خود از این مکان اظهار می‌دارد که تصاویر فتحعلی شاه در طاقچه‌ها او را در جامه‌ها و نقش‌های گوناگون نشان می‌دهد... تصاویر اروپاییان در بخش فوقانی این طاقچه‌ها معرف گسترده‌تری قلمرو اوست ... انعکاس زرین جامه شاه و درخشش جواهراتش شکوه شاهنشاهان باستانی ایران را به رخ بیننده می‌کشد... " (Keppel , 1827 :141)

ا.ج. اربری (1336) در توصیفی از جامعه عصر قاجار ایران، از گرایش به ایران باستان در عصر قاجار می‌نویسد: "هنوز خون هخامنشیان در رگ‌های ایرانیان دور می‌زند." (اربری ، 1336 : 352)

در میان منابع فارسی، می‌توان به کتاب "دیوارنگاری در ایران" تألیف علیرضا کمالی (1385) اشاره نمود. کمالی در بیان پیشینه یکی از رایج‌ترین مضامین مورد استفاده در دیوارنگاری‌های عصر قاجار، یعنی مراسم بار دادن پادشاه می‌نویسد :

"مجلس پذیرفتن سفرا و بزرگان به محضر شاه، سابقه کهن این موضوع را در نگاره‌های کهن ایران باستان به خاطر می‌آورد. به نحوی که ایجاد چنین آثاری در کنار نقش برجسته‌هایی که قاجاریان با اهداف سیاسی و در جهت مشروعیت بخشیدن به حاکمیت خود پدید آورده‌اند، از تمایل آشکار آنان به احیای شکوه تاج و تخت در ایران باستان گواهی می‌دهد. در این ارتباط

می توان همچنین به نمونه های چهره نگاری اشاره نمود که تصویر فتحعلی شاه با فرزندانش را همچون نقش برجسته های ساسانی شبیه سازی نموده است. " (کمالی ، 1385 : 188).

با توجه به این منابع در دسترس در مورد رجعت قاجاریان به ایران باستان ، در فصل های این پایان نامه به شرح و تفصیل ، به مقوله باستانگرایی در هنرهای تجسمی این دوره با استناد به کتاب نامه خسروان پرداخته خواهد شد.

اطلاعات مربوط به روش شناسی پژوهش:

جامعه آماری:

نسخه خطی و مصور نامه خسروان

روش پژوهش:

روش انجام این پژوهش توصیفی- تحلیلی است. از آنجا که شیوه مطالعه تطبیقی به عنوان روشی پایه ای در اکثر مطالعات وابسته به عوامل تاریخی مورد استفاده قرار می گیرد، در پژوهش کنونی نیز بخش عمده تحلیل ها با استفاده از این شیوه به رشته تحریر در آمده است. با استفاده از این روش، هنر عصر قاجار در قیاس با الگوها و شاخصه های تزینی مورد استفاده در آثار ایران باستان، مورد بررسی قرار خواهد گرفت. در این جا هدف اساسی، آشنایی با آن دسته از عناصر هنری عصر قاجار است که از نظر نقش، طرح و گاه شیوه اجرا از هنر ایران در قرون پیش از اسلام- به طور مستقیم یا غیر مستقیم- تاثیر گرفته است. در همین ارتباط، عوامل تاثیر گذار فرهنگی، اجتماعی و شرایط سیاسی جامعه عصر قاجار نیز مورد بررسی قرار خواهند گرفت.

ابزار و روش گردآوری اطلاعات:

در این پژوهش، از روش گردآوری اطلاعات از منابع کتابخانه ای در جمع آوری داده ها استفاده شده است. ابزار گرد آوری اطلاعات نیز شامل روش کتابخانه ای و تهیه برگه شناسه (فیش)

بوده است. در ارجاع دهی مطالب برگرفته از شناسه های جمع آوری شده این پژوهش، از شیوه ارجاع دهی هاروارد استفاده شده است. مآخذ تمامی تصاویر استفاده شده در این پژوهش، در کنار توضیح تصاویر آمده است. بخشی از تصاویر نیز، تصاویر چاپ شده در کتب هستند که از آنها عکس برداری نموده و منبع آنها را نیز ذکر شده است.

روش تجزیه و تحلیل داده ها :

روش کیفی است ، ابتدا به دلایل رویکرد قاجاریه به باستانگرایی و سپس ظهور این بینش در آثار هنری پرداخته و در بخش بعدی به انگیزه تولید نسخه خطی و مصور نامه خسروان به عنوان منبع الهام هنرمندان اشاره شده و ریشه های آن را در هنر تصویری عصر قاجار پیگیری شده تا میزان تاثیر گذاری این نسخه و تصاویر آن نیز مشخص گردد.

1-1- تاریخچه ایل قاجار و زمینه های پیدایش حکومت

اولین بار که از طایفه قاجار در تاریخ ایران نام برده شده، در دوران صفویه می باشد و از این طایفه بزرگ از اواسط قرن دهم تا امروز در تاریخ ایران بسیار یاد شده است. "قاجارها در دوره صفویه در ایران پیدا شده اند ... در دوره صفویه ما به نام سه طایفه بزرگ ترک که دست نشانده و پشتیبان سلطنت صفویه بوده اند بر می خوریم : قاجارها ، افشارها و بیات ها ... قاجارها از ترکان غربی بوده اند ... زبان قاجارها نیز در همه مراحل ترکی غربی بوده است نژادشان به طایفه سالور می رسیده که از طوایف ماوراء قفقاز بوده اند و در حدود قرن هشتم با سایر طوایف ترک ماوراء قفقاز از آن سرزمین هجرت کرده نخست به شام رفته اند و پس از آن جا به ایران آمده اند. " (نفیسی ، 1383 : 36-37)

"قاجار نژاد ترک اند و سه طایفه بوده اند : سُلْدُوس ، تَنگْقُوت و جَلایر ... در طول مدت 135 سال که قاجاریان در ایران سلطنت داشتند ، 7 نفر از آنان به این ترتیب به سلطنت رسیدند : آقامحمدخان 2/5 سال ، فتحعلیشاه 38 سال ، محمد شاه 14 سال ، ناصرالدین شاه 49.5 سال ، مظفرالدین شاه 11 سال ، محمدعلی شاه 3 سال و احمدشاه 17 سال " (قدیانی، 1384 : 14-15)

"قاجارها از اواسط قرن دهم تا سال 1193 ه.ق / 1779 م که آقامحمدخان به پادشاهی رسید ، نزدیک 250 سال در دوره صفویه و دوره افشارها و زندیه در حوادث ایران دست اندرکار بوده اند. " (نفیسی ، 1383 : 45) نیاکان آقا محمد خان قاجار اندک اندک به دربارهای شاهان صفوی راه پیدا کرده و به مقامات عالی و مناصب مهم دست یافتند.

" فتحعلیخان، از سران بزرگ دسته اشاقه‌باش قاجار، مامور فتح تهران شد و بر اثر حُسن خدمت از طرف شاه طهماسب دوم به سپهسالاری اردوی پادشاه صفوی منصوب گردید و به این ترتیب برای اولین بار یکی از افراد ایل قاجار بزرگترین منصب نظامی را در دستگاه صفویه بدست آورد" (جهانگیر میرزا، 1327 : 24)

اما برخی تاریخ نویسان با استناد به گفته فتحعلیشاه قاجار ، نسب آنان را مغول می دانند " و این خود می رساند که قاجارها خود این نسب را ساخته اند و آن هم پس از رسیدن به حکومت بوده است چون پادشاهی مغول و تیموریان را کاملاً مشروع و حتی افتخارآمیز می دانسته اند ، برای اینکه سلطنت قاجارها را هم این صفت ببخشند و از این موهبت برخوردار کنند ، نسبشان را به مغول رسانیده اند تا بر اعتبار و شرف شان بیفزایند . " (نفیسی ، 1383 : 40)

ابتدای به قدرت رسیدن قاجاریان از آن زمان بود که پس از مرگ نادر ، سردار محلی به نام کریم خان زند خود را به یکی از امرای وابسته ی محلی نزدیک کرد و به مدارج مهم سیاسی ارتقا یافت . "کریمخان برای تحکیم موقعیت خود دست دیگر طوایفی چون بختیاری ها و یکی دیگر از تیره های قزلباش، یعنی قاجار را از دولت کوتاه کرد . بر خلاف نادر شاه کریم خان لشکر کشی و کشور گشایی را کنار نهاد و به تقویت دولت در داخل کشور پرداخت. هر چند کریم خان بسیاری از نابسامانی ها و خرابی هایی را که افغان ها و نادر شاه به ایران وارد ساخته بودند ترمیم ساخت ولی با مرگش در سال 1193 ه.ق / 1779 م ، دوره ی آرامش و امنیت بی نظیری را که در مدت ده سال آخر سلطنت خود بوجود آورده بود، از میان رفت و هرج و مرج عجیبی در دستگاه حکومت زند ایجاد شد و ایران مجددا دستخوش آشوب گردید . در این میان آقا محمد خان پسر یکی از رقبای کریم خان از ایل قاجار که یکی از قویترین مدعیان حکومت بود و توسط نیروهای زندیه زندانی شده بود از شیراز گریخت و به برادران خود در گرگان پیوست. آقا محمدخان در (1193-1191 ه.ق)/1777_1779 م پس از فرار از شیراز در گرگان

و مازندران افراد ایلات قاجار را جمع آوری کرد و با کمک برادر خود جعفر قلی خان در اولین قدم، مدعیان قاجار را از میان برداشت و توانست بر کلیه ایالات شمالی ایران دست یابد و سپس آخرین پادشاه زند یعنی لطفعلی خان را با استفاده از خیانت وزیرش ابراهیم خان کلانتر که با آقامحمدخان سازش کرده بود شکست داد و به قتل رساند. و همچنین آخرین سردار افشاریه را در مشهد از میان برداشت و در نوروز سال 1210 ه. ق در تهران تاج گذاری و تا ۱۲۱۱ ه. ق^۲ به مدت ۱ سال به طور رسمی سلطنت کرد و بعد از او 6 نفر از خاندان قاجار به تخت نشستند. او نیز در سال 1211 ه. ق/ 1796 م به قتل رسید و پسر برادرش فتحعلی شاه به جای وی به تخت سلطنت نشست و سلسله ی قاجار پا گرفت." (کنبای، 1382: 120) بدین ترتیب در اواخر دوره زندیه و در نهایت پس از مرگ کریمخان زند ، آقا محمد خان که 16 سال در نواحی مختلف ایران تاخت و تاز کرده بود ، توانست در تهران به خود عنوان پادشاهی دهد و تاج و تخت ایران را بدست آورد.

فتحعلی شاه قاجار:

"دومین پادشاه قاجار فتحعلی خان بود که از ۱۲۱۲ تا ۱۲۵۰ ه. ق برابر با ۱۱۷۶ تا ۱۲۱۳ ه. ش و ۱۷۹۷ تا ۱۸۳۴ م به مدت ۳۷ سال سلطنت کرد." (قدیانی، 1384 : 20-25)

"بر خلاف عمومی سخت گیر و بیمارش فتحعلی شاه در دوران زمامداری اش اعتدال را رعایت می کرد. دشمنی اصلی در این دوره از سوی ناحیه دیگر یعنی اروپا بود. سیاست توسعه طلبانه ی روسیه نه تنها موجب از دست رفتن گرجستان و بخشهایی از ارمنستان شد بلکه امتیازات دیگر تجاری و مرزی نیز کسب کرد که موجب تضعیف بیشتر اقتصاد ایران شد." (کنبای، 1382: 120)

² - برابر با ۱۱۷۴ تا ۱۱۷۵ ه. ش و ۱۷۹۶ تا ۱۷۹۷ م